

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШІНСЬКОГО

САЗОНОВА АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 373.2 : 330

**ФОРМУВАННЯ
ПЕРВИННОГО ЕКОНОМІЧНОГО ДОСВІДУ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.08 – дошкільна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 743-90-17

Робота виконана в Луганському національному педагогічному університеті імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Гавриш Наталія Василівна,
Луганський національний педагогічний
університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Грама Ніна Григорівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського,
професор кафедри теорії та
методики дошкільної освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Курінна Світлана Миколаївна,
Слов'янський державний педагогічний університет,
завідувач кафедри дошкільної освіти
та соціальної роботи.

Захист відбудеться “ 6 ” жовтня 2007 р. о годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.04 при Південноукраїнському державному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Ніщинського, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського за адресою: 65091, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

Автореферат розісланий “ ” вересня 2007 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.А. Копусь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміна традиційної освітньої парадигми на суб'єкт-суб'єкту зумовлює набуття дітьми власного пізнавального, комунікативного та соціального досвіду як пріоритетного шляху їхнього розвитку.

Невід'ємною складовою соціалізації сучасної дитини є формування її економічної досвідченості, що вимагає зниження вікових меж для початку економічного виховання. Традиційна освіта, на жаль, не сприяє повною мірою формуванню в дітей готовності до принципово нових економічних, соціально-політичних та духовних відносин.

У розв'язанні питань економічної освіти і виховання державні документи (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні) орієнтують громадську думку й професійну діяльність педагогів на усвідомлення цілей та завдань економічного виховання дітей як вихідної ланки підготовки до повноцінного життя в умовах ринкової економіки.

Процес економічного виховання підростаючого покоління в різних аспектах досліджували філософи, економісти, соціологи, психологи, педагоги (А. Аменд, Л. Епштейн, М. Клепач, О. Козлова, Л. Пономарьов, В. Попов, І. Прокопенко, І. Сасова, М. Стельмашук, В. Чічканов). Зокрема, досліджувались загальнопсихологічні закономірності входження особистості в соціальне життя (І. Бех, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн); ступінь виховного впливу праці (З. Зайченко, Г. Могилевська); зміст і методи економічного виховання дітей (А. Аменд, І. Барило, Л. Горкіна, Н. Грама, Г. Григоренко, М. Єрмоленко, Р. Жадан, І. Іткін, А. Кітов, В. Кондратьєв, Н. Кулакова, Т. Любимова, І. Мельничук, Л. Пономарьов, В. Попов, І. Прокопенко, І. Сасова, В. Чічканов, О. Шпак).

У зв'язку з реформуванням освіти й усвідомленням ученими значущості проблеми економічного виховання в теорії та практиці педагогіки на сучасному етапі активізувався науковий пошук ефективних навчальних технологій. Здебільшого, наукові дослідження присвячено таким проблемам: вивченню окремих економічних понять побутово-господарської діяльності (В. Грошев, М. Ібрагімова, Н. Кривошея, П. Матвеев, М. Мельник); формуванню нового типу економічного мислення (Л. Горкіна, О. Камишанченко, А. Кітов, В. Кондратьєв, Т. Любимова, І. Прокопенко, О. Шпак); формуванню бережливості в аспекті екологічного виховання (Л. Нульман, Л. Островська, О. Парамонов); розробленню найоптимальніших форм і методів навчання дошкільників (Т. Антонова, П. Апанасов, Л. Артемова, Н. Білова, О. Білоус, А. Богущ, Н. Гавриш, Н. Грама, Г. Григоренко, Е. Карпова, О. Янківська); формуванню економічної грамотності в дітей дошкільного віку, підготовці педагогів дошкільного закладу до економічного виховання дітей (Н. Грама).

Незважаючи на певну теоретичну і методичну розробленість означених питань, один з найвагоміших аспектів проблеми формування в дошкільників першооснов економічної культури, пов'язаний з набуттям первинного економічного досвіду для її забезпечення, залишається малодослідженим. На нашу думку, найбільш природні умови для цього створює ігрова діяльність. Відтак, існує нагальна потреба в сучасному науковому осмисленні означеної проблеми, методичній розробці серії різноманітних ігор економічного змісту для дітей старшого дошкільного віку, що зумовило вибір теми дослідження „Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано згідно з тематичним планом кафедри дошкільної та початкової освіти Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка в межах теми „Система підготовки професійно компетентних фахівців із дошкільної та початкової освіти” (№ 0104U005504). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка (протокол № 2 від 01.10.04) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 25.01.05).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність поняття „первинний економічний досвід”, визначити його місце в системі економічного виховання та соціалізації дошкільників.
2. Встановити рівні сформованості первинного економічного досвіду в дітей старшого дошкільного віку на основі визначених його критеріїв оцінювання та показників.
3. Визначити та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності.
4. Створити інформаційний банк ігор економічного змісту для дітей старшого дошкільного віку та розробити відповідні методичні рекомендації для вихователів дошкільних закладів.

Об'єкт дослідження – процес економічного виховання дошкільників.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.

Гіпотеза дослідження: процес формування первинного економічного досвіду старших дошкільників, що відбувається поетапно, буде успішним,

peculiarities of its forming in the process of the economical socialization and bringing-up of senior schoolchildren are defined.

The effectiveness of the realization model of the following pedagogical conditions providing the formation of economical experience of senior schoolchildren is experimentally confirmed. The main pedagogical conditions are: 1) to provide a complex approach to the process of economical education; 2) to give preference to the game activity among all the means of the formation of elementary economical experience; 3) to introduce economical games in a consistent order (didactic, situational and role-play games, including games-strategies).

Key words: elementary economical experience, economical socialization, economical education, game activity, game-strategy.

экономического опыта старших дошкольников опиралось на данные, полученные в результате анализа теоретических основ экономического воспитания и социализации и результаты констатирующего среза. Была разработана и экспериментально проверена эффективность модели поэтапной реализации совокупности педагогических условий: 1) обеспечение комплексного подхода к процессу экономического воспитания, которой заключается в комплексном формировании элементарных экономических знаний, умений, навыков, личностных качеств, необходимых для успешной экономической деятельности; 2) среди средств формирования первичного экономического опыта приоритет отводится игровой деятельности; 3) постепенное внедрение игр экономической направленности – на первом этапе проведение дидактических игр, с целью формирования элементарных экономических понятий; на втором – ситуативных игр, для ознакомления с самыми типовыми способами социально-экономического поведения; на третьем – сюжетно-ролевых игр, в частности игр-стратегий, с целью формирования творческого поведения в различных социально-экономических ситуациях.

Реализация педагогических условий осуществлялась поэтапно. На первом, ориентированно-адаптированном, этапе – через выполнение заданий на специальных занятиях и организацию дидактических игр экономической направленности развивали представления об экономической сфере жизнедеятельности и формировали элементарные экономические понятия. На втором, деятельностно-поведенческом, этапе, изменялась позиция воспитателя в учебном процессе, в связи с увеличением самостоятельности детей в выборе способов поведения на занятиях, в процессе ситуативных игр, направленных на развитие креативности и вариативности мышления дошкольников. Третий, деятельностно-творческий, этап был направлен на обогащение первичного экономического опыта, закрепление экономических представлений, формирование творческого поведения в процессе игровой деятельности, в частности, игр-стратегий.

Ключевые слова: первичный экономический опыт, экономическая социализация, экономическое воспитание, игровая деятельность, игра-стратегия.

ANNOTATION

Ivanova A.V. The formation of elementary economical experience of senior schoolchildren in the game activity. – Manuscript.

The dissertation is aimed at gaining a scientific degree of Candidate of Pedagogical sciences in speciality 13.00.08 – Pre-school pedagogics. - South Ukrainian State Pedagogical University named after K.D. Ushinsky, Odessa, 2007.

The dissertation is devoted to the problem of the formation of elementary economical experience of senior schoolchildren in the game activity. The essence of the notion “elementary economical experience” is revealed in the dissertation; the

якщо врахувати специфіку кожного етапу та сукупно реалізувати такі педагогічні умови:

- забезпечення комплексного підходу до процесу економічного виховання, що передбачає формування елементарних економічних знань, умінь, навичок, особистісних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності;
- надання пріоритету ігровій діяльності серед інших засобів формування первинного економічного досвіду;
- поступове впровадження ігор економічної спрямованості: на першому етапі – дидактичних, що сприяють формуванню елементарних економічних понять, на другому – ситуативних, орієнтованих на засвоєння найтипівіших способів соціально-економічної поведінки, на третьому – сюжетно-рольових, зокрема ігор-стратегій, для збагачення досвіду дій у різноманітних соціально-економічних ситуаціях.

Теоретико-методологічні засади дослідження становлять філософські положення щодо системного підходу як методологічної основи пізнання особливостей розвитку педагогічних явищ; основні положення теорії діяльнісного навчання, що визначає якісний розвиток діяльності людини як основу її психічного розвитку (Б. Ананьєв, Г. Атанов, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Рубінштейн, Б. Теплов); психолого-педагогічні концепції особистісно орієнтованої освіти (І. Бех, М. Каган, О. Кононко, І. Лернер, Т. Піроженко, І. Якіманська).

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз (історико-педагогічний, порівняльний) філософської, психологічної, соціально-педагогічної, культурологічної літератури для розкриття сутності й особливостей процесу формування первинного економічного досвіду старших дошкільників, визначення структурних компонентів первинного економічного досвіду; моделювання та проектування для визначення логічної структури дослідження й розробки моделі навчально-виховної роботи з дітьми; *емпіричні* – спостереження, інтерв'ювання дітей, бесіда, анкетування старших дошкільників та їхніх батьків; констатувальний, формувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту для перевірки результативності педагогічних умов підвищення рівня сформованості первинного економічного досвіду дітей; дидактичні, ситуативні та сюжетно-рольові ігри (ігри-стратегії) на формувальному етапі; *математичні методи* для обробки та інтерпретації результатів дослідження: метод факторного аналізу, кластерний аналіз.

Базою дослідження виступили дошкільні навчальні заклади № 72, № 75, № 106 м. Луганська, дошкільний навчальний заклад № 38 „Сонечко” м. Стаханова Луганської області, дошкільний навчальний заклад „Зайка” с. Поріччя Краснодонського району Луганської області. В експериментальному дослідженні взяли участь 180 дітей старшого дошкільного віку.

Анкетуванням було охоплено 200 батьків та 100 вихователів міст Луганська, Краснодона, Суходільська, Стаханова, Сіверськодонецька.

Наукова новизна й теоретична значущість дослідження: вперше визначено і науково обґрунтовано змістові, формальні й структурні ознаки поняття „первинний економічний досвід” старших дошкільників; охарактеризовано особливості формування первинного економічного досвіду дітей; визначено критерії оцінки й рівні сформованості первинного економічного досвіду старших дошкільників та педагогічні умови його формування в навчально-освітньому процесі дошкільної освіти; уточнено види та зміст дидактичних і сюжетно-рольових ігор економічної спрямованості; подальшого розвитку набула методика економічної соціалізації дошкільників.

Практичне значення дослідження: розроблено педагогічну модель і методику формування первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності; створено інформаційний банк ігор економічної спрямованості для дітей старшого дошкільного віку, що сприяють формуванню системи соціально-економічних уявлень, збагаченню первинного економічного досвіду; розроблено спецкурс „Формування первинного економічного досвіду дошкільників”, що може бути використаний для підготовки студентів педагогічних університетів та слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти до реалізації економічного виховання в дошкільних освітніх закладах.

Результати дослідження впроваджено в практику роботи дошкільного навчального закладу № 106 м. Луганська (акт про впровадження № 16 від 03.02.07), дошкільного навчального закладу № 36 „Дзвіночок” м. Суходільська Луганської області (акт про впровадження № 11 від 27.02.07), дошкільного навчального закладу № 75 м. Луганська (акт про впровадження № 24 від 03.03.07), дошкільного навчального закладу № 72 м. Луганська (акт про впровадження № 19 від 14.03.07), дошкільного навчального закладу № 38 „Сонечко” м. Стаханова Луганської області (акт про впровадження № 7 від 15.03.07). На базі дошкільного навчального закладу № 72 м. Луганська у 2006 році було створено експериментальний майданчик за темою дисертаційного дослідження (наказ № 1375 від 12.12.06 управління науки і освіти Луганської обласної державної адміністрації). Теоретичні положення дисертації, висновки та практичні рекомендації застосовувались у спецкурсі для студентів спеціальності „Дошкільне виховання” Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка (акт про впровадження № 1/435 від 06.03.07).

Достовірність результатів дослідження забезпечувалась теоретико-методологічним обґрунтуванням його вихідних положень, адекватністю методів дослідження визначеній меті та поставленим завданням, репрезентативністю вибірки й регламентованим використанням методів аналізу

Ключові слова: первинний економічний досвід, економічна соціалізація, економічне виховання, ігрова діяльність, гра-стратегія.

АННОТАЦІЯ

Іванова А.В. Формирование первичного экономического опыта старших дошкольников в игровой деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.08 – дошкольная педагогика. - Южно-Украинский государственный педагогический университет имени К.Д. Ушинского, Одесса, 2007.

Диссертационное исследование посвящено проблеме формирования первичного экономического опыта старших дошкольников. В диссертации раскрыта сущность понятия “первичный экономический опыт”, определены особенности его формирования в процессе экономической социализации и воспитания дошкольников. На основе проведенного теоретического анализа понятийного поля исследования было сформулировано определение ключевого понятия исследования. “Первичный экономический опыт” трактуется, как элементарная форма отражения экономической деятельности, которая является, с одной стороны, совокупностью полученных ранее знаний об экономических отношениях и сущности экономических понятий, сформированных элементарных экономических умений и навыков, с другой стороны – выступает необходимым условием для формирования этих знаний, умений и навыков.

В результате среза на констатирующем этапе были определены особенности формирования первичного экономического опыта детей старшего дошкольного возраста. Критериями оценки уровней сформированности первичного экономического опыта выступили когнитивно-речевой критерий, показателями которого являлось наличие элементарных представлений об экономической сфере деятельности, адекватное понимание основных элементарных экономических понятий в соответствии возрасту ребёнка, наличие минимальной экономической лексики в активной и пассивной речи детей; деятельностный критерий проявлялся в адекватности поведения в различных жизненных ситуациях, готовности к вариативным действиям в жизненных ситуациях выбора; личностный критерий со следующими показателями: наличие развитых личностных качеств, необходимых для успешной экономической деятельности, овладение умственными операциями, развитость личностных волевых качеств; ценностно-мотивационный критерий характеризовался наличием интереса к экономической сфере жизни, доминированием социально-ценностных мотивов в процессе собственной жизнедеятельности и взаимодействии с другими людьми.

Определение педагогических условий формирования первичного

старших дошкільників з урахуванням особливостей їх життєдіяльності; підготовка педагогічних кадрів щодо формування та збагачення первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. *Іванова А.В.* Як допомогти дитині здобути первинний економічний досвід // *Освіта Донбасу.* – 2005. – № 2 (109). – С. 47-51.
2. *Іванова А.В.* Первинний економічний досвід як засіб економічної соціалізації старших дошкільників // *Вісник ЛНПУ ім. Тараса Шевченка.* – Луганськ, 2006. – № 4 (99). – С.102-108.
3. *Іванова А.В.* Економічний досвід – старшим дошкільнятам // *Дошкільнє виховання.* – 2006. – № 7. – С. 22-25.
4. *Іванова А.В., Гавриш Н.В.* Гра-стратегія як засіб формування творчої особистості // *Дошкільнє виховання.* – 2004. – № 1. – С. 8-10.
5. *Іванова А.В.* Проблема досвіду в педагогічній спадщині Джона Локка // *Вісник ЛНПУ ім. Тараса Шевченка.* – Луганськ, 2006. – № 6 (101). – С. 168–173.
6. *Іванова А.В., Гавриш Н.В.* Гра-стратегія як засіб формування творчої особистості в дошкільному віці // *Особливості освіти дітей шестирічного віку: проблеми, пошуки, досвід, знахідки: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.* – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2004. – С. 26-27.
7. *Іванова А.В.* Педагогічний огляд проблеми економічного виховання дошкільників // *Наукова молодь: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф.* – Луганськ: Знання, 2006. – С. 43-45.

АНОТАЦІЯ

Іванова А.В. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.08 – дошкільна педагогіка. - Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, Одеса, 2007.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі формування первинного економічного досвіду в старших дошкільників. У дисертації розкрито сутність поняття “первинний економічний досвід”, визначено особливості його формування в процесі економічної соціалізації та виховання старших дошкільників. Підтверджено ефективність моделі реалізації таких педагогічних умов формування первинного економічного досвіду: 1) забезпечення комплексного підходу до процесу економічного виховання; 2) надання пріоритету ігровій діяльності серед інших засобів формування первинного економічного досвіду; 3) поступове впровадження ігор економічної спрямованості (дидактичних, ситуативних та сюжетно-рольових, зокрема ігор-стратегій).

отриманих даних, проведенням контрольного і формувального етапів педагогічного експерименту та підтвердженням їх вірогідності й ефективності результатами статистичної обробки емпіричних даних.

Особистий внесок здобувача в працях у співавторстві полягає в розкритті категоріальних ознак гри-стратегії, у розробці методичних рекомендацій щодо їх організації та проведення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і результати дослідження було обговорено на Всеукраїнській „Особливості освіти дітей шестирічного віку: проблеми, пошуки, досвід, знахідки” (Київ, 2003), міжнародних: „Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті” (Луганськ – Москва, 2003), „Ціннісні пріоритети XXI століття у контексті міжкультурних контактів” (Луганськ – Москва, 2006), „Наукова молодь: досягнення та перспективи” (Луганськ, 2006), „Моніторинг якості професійної підготовки фахівців педагогічної освіти” (Луганськ, 2007), конференціях; на Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження Софії Русової (Київ – Москва – Луганськ, 2006); Міжнародному науково-практичному семінарі „Оптимізація процесу підготовки професійно компетентних фахівців” (Луганськ, 2005); на засіданнях кафедри дошкільної та початкової освіти, аспірантських семінарах в Луганському національному педагогічному університеті ім. Тараса Шевченка.

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено в 7 публікаціях, з них 5 – у наукових фахових виданнях України.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 248 найменувань, і 17 додатків. Повний обсяг дисертації – 240 сторінок, з них основний текст дослідження – 199 сторінок. Робота містить 32 таблиці та 7 рисунків, що охоплюють 3 сторінки основного тексту. Додатки викладено на 30 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, об’єкт, предмет дисертації, сформульовано гіпотезу, завдання та методи експериментальної роботи, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, подано дані про апробацію і впровадження основних положень дисертаційного дослідження.

У **першому розділі** “Теоретичні засади формування первинного економічного досвіду дошкільників у сучасній парадигмі освіти” на основі проведеного теоретичного дослідження проблеми формування первинного економічного досвіду визначено діяльнісну сутність досвіду, подано власну

дефініцію первинного економічного досвіду та визначено його місце в системі економічного виховання і соціалізації.

Поняття „досвід” є предметом міждисциплінарного вивчення, водночас філософською, економічною, соціальною та культурно-освітньою категорією. Філософи вбачають у досвіді засноване на практиці почуттєво-емпіричне пізнання дійсності (Л. Буєва, О. Джіоев, Н. Єсипчук, В. Карагодін, О. Кисельова, Е. Маркарян, В. Попов, В. Пронякін). У психолого-педагогічній літературі поняття „досвід” трактується як: сукупність закріплених у пам’яті відчуттів; способи й засоби практичної і пізнавальної діяльності; практично засвоєні знання, навички й уміння (О. Белкін, В. Богін, Д. Д’юї, З. Калмикова, Ю. Кулюткін, І. Лернер, В. Онушкін, М. Скаткін, Н. Талізін, М. Терьохін). З точки зору соціоекономіки, економічний досвід розглядається як невід’ємна умова та водночас результат економічної діяльності (О. Козлова, В. Лагутін, В. Москаленко, М. Стельмаш).

До ключових ознак досвіду відносять об’єктивність, що впливає з об’єктивності навколишнього світу, але за наявності в досвіді суб’єктивних моментів. Науковці відзначають етапи формування досвіду, зумовлені способами його набуття: уможлидний, що передбачає формування та накопичення досвіду; первинний, який складається з усвідомлення, узагальнення й оцінки досвіду; вторинний, пов’язаний з трансляцією і використанням досвіду (А. Белкін, Л. Рагозіна, Н. Щуркова).

Процес формування економічного досвіду відбувається через одночасне засвоєння досвіду попередніх поколінь у вигляді сталих економічних законів та понять і власної економічної діяльності людини. Отже, економічний досвід є водночас результатом та необхідною умовою економічної діяльності.

Ми визначаємо **первинний економічний досвід** як елементарну форму відбиття економічної діяльності, що, з одного боку, є сукупністю отриманих раніше знань про сутність економічних стосунків та понять, сформованих елементарних економічних умінь і навичок, з іншого – виступає необхідною умовою для подальшого їх збагачення.

Складовими первинного економічного досвіду є: *мотиваційна*, що характеризується наявністю інтересу до економічної сфери життєдіяльності, уміння ставити мету, оцінювати соціально-економічну ситуацію, орієнтуватися в економічних процесах, урахування власні можливості, сформовані знання й уміння; *інформаційна*, що включає сформовані економічні уявлення, освоєнні економічні поняття, знання й розуміння основних законів та економічних процесів тощо; *операційна*, до якої належать сформовані економічні дії, наявність елементарних умінь і навичок для забезпечення економічної діяльності, уміння приймати рішення та діяти відповідно до соціально-економічної ситуації, що склалася, готовність до варіативних дій у життєвих ситуаціях економічного вибору. Для набуття, збагачення і викори-

сформованість умінь аналізувати ситуацію, будувати послідовний план дій. Націленість третього, діяльнісно-творчого етапу, на урізноманітнення, збагачення первинного економічного досвіду, закріплення економічних уявлень, формування творчої поведінки та апробування, „примірювання” дітьми різних соціально-економічних ролей забезпечувалась застосуванням ігрової діяльності, зокрема рольових ігор економічної спрямованості, ігор-стратегій.

6. Дослідження переконало, що гра є основним засобом формування первинного економічного досвіду в дітей старшого дошкільного віку, а гра-стратегія позитивно впливає на розвиток особистісних якостей, важливих для успішної економічної діяльності, на розвиток корпоративних взаємин дітей і дорослих. Результатами дослідження доведено переваги гри-стратегії як засобу створення позитивної економічної площини для формування первинного економічного досвіду, що ґрунтується на засвоєнні знань з економічної сфери.

7. Аналіз результатів зрізу контрольного етапу засвідчив, що після проведеної спеціальної педагогічної роботи діти почали виявляти ініціативність в опануванні та усвідомленні нових знань економічної спрямованості, інтерес до економічної сфери життєдіяльності, уміння формулювати запитання й аргументувати відповіді економічного змісту, демонструвати вольові прояви під час виконання тривалої чи небажаної роботи. Під час спільної діяльності діти взаємодіяли та домовлялись один з одним, що забезпечувало позитивне емоційне тло спілкування. Збагатилося мовлення дітей, вони частіше почали використовувати економічні поняття в активному мовленні, у процесі діалогів у грі. За результатами зрізу контрольного етапу в експериментальних групах відбувся значний позитивний перерозподіл дітей щодо рівнів сформованості первинного економічного досвіду. Констатовано тенденцію зростання середнього рівня в експериментальних групах та його зниження в контрольній. Якщо різниця між ними на початку дослідження дорівнювала 0,1, то наприкінці – 0,5 умовних одиниць. Дані діагностики дозволяють стверджувати, що рівень сформованості первинного економічного досвіду в першій експериментальній значно вищий, ніж у другій експериментальній та контрольній групах. Так, у першій експериментальній групі зафіксовано збільшення дітей, що виявили достатній рівень на 23%, у другій – лише на 7%, а в контрольній групі змін не відбулось.

Отже, проведена експериментальна робота переконливо довела, що реалізація визначеної сукупності педагогічних умов забезпечила позитивний вплив на рівень сформованості первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку.

Проблема формування економічного досвіду старших дошкільників не вичерпується результатами виконаної роботи. Подальшого дослідження потребують такі питання: особливості формування економічної досвідченості

гнення спільної мети. Низький рівень сформованості первинного економічного досвіду ми констатували в дітей (38,7% першої і 33,4% другої експериментальних груп та 53,1% контрольної групи), для яких характерними були такі прояви: епізодичний інтерес до ефектних та цікавих сторін економічних процесів; індивідуальне ставлення до економічної сфери життєдіяльності. В іграх економічної спрямованості такі діти часто стояли осторонь, а коли грали разом з усіма, намагалися не потрапляти в центр уваги; у будь-якій діяльності були безініціативні, завжди обирали найлегші завдання та найпростіші шляхи їх розв'язання; не виявляли зацікавленості в пошуку іншого варіанту дій. Діти інколи демонстрували негативне ставлення до економічної сфери життєдіяльності, що виявлялося в небажанні збільшувати власний запас знань економічної спрямованості, брати участь у колективних іграх. Відтак, незнання та нерозуміння більшості понять спричиняло виникнення негативного ставлення до всього, з чим пов'язана економічна сфера життєдіяльності. Таких дітей виявилось 41,9% першої експериментальної, 33,4% другої експериментальної та 40,6% контрольної груп.

4. На основі теоретичного дослідження та результатів зрізу на констатувальному етапі було розроблено і впроваджено в процесі експериментальної роботи модель реалізації таких педагогічних умов формування первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку: 1) забезпечення комплексного підходу до процесу економічного виховання, що передбачало комплексне формування елементарних економічних знань, умінь, навичок, особистісних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності; 2) серед засобів формування первинного економічного досвіду надання пріоритету ігровій діяльності; 3) поступове впровадження ігор економічної спрямованості – на першому етапі проведення дидактичних ігор з метою формування елементарних економічних понять; на другому – ситуативних ігор, для ознайомлення з найтиповішими способами соціально-економічної поведінки, на третьому – сюжетно-рольових ігор, зокрема ігор-стратегій, з метою формування творчої поведінки в різноманітних соціально-економічних ситуаціях.

5. Проведений педагогічний експеримент переконав у необхідності поетапної реалізації сукупності зазначених умов. Так, розв'язання творчих завдань на спеціальних заняттях та організація дидактичних ігор економічної спрямованості на орієнтовно-адаптивному етапі сприяли розвитку в дітей уявлень про економічну сферу життя та формуванню елементарних економічних понять. Зміна позиції вихователя на другому, діяльнісно-поведінковому етапі, надала дітям більшої самостійності у виборі способів дій у процесі занять, ситуативних ігор і творчих завдань, спрямованих на розвиток креативності та варіативності мислення. У результаті навчання діти виявляли готовність до застосування різних способів соціально-економічної поведінки,

стання первинного економічного досвіду також необхідними є розвинені морально-економічні якості, важливі для успішної економічної діяльності, та сформовані інтелектуальні здібності людини.

Проведений теоретичний аналіз проблеми довів доцільність вивчення первинного економічного досвіду дошкільників у контексті економічної соціалізації та виховання. Метою економічної соціалізації є забезпечення економічної досвідченості, що є гарантом успішності людини в різних видах економічної діяльності. Економічне виховання передбачає цілеспрямовану взаємодію дорослого та дитини з метою засвоєння доступних віку елементарних економічних понять, формування моральних почуттів та якостей, необхідних для успішної економічної діяльності, розвитку інтересу до економічної сфери життя, формування навичок соціально-економічної поведінки. Вивчення попередніх досліджень з проблеми економічного виховання дошкільників довело, що домінуючим напрямом у цій роботі науковці вважали формування економічних знань (А. Аменд, І. Барило, Н. Грама, М. Єрмоленко, І. Іткін, Н. Кулакова, І. Мельничук, Л. Пономарьов, В. Попов, І. Сасова, В. Чічканов, О. Шпак).

Теоретичний аналіз проблеми дає змогу стверджувати, що тільки за умови комплексного підходу до розв'язання завдань економічного виховання, що передбачає формування знань, виховання особистісних якостей та збагачення досвіду, можна досягти достатнього рівня економічної соціалізованості.

Основа нашого дослідження становить теорія діяльнісного навчання, що спрямована на формування в дітей здатності самостійно орієнтуватися в будь-якій незнайомій інформації та збагачувати власний досвід через взаємодію з іншими (Б. Ананьєв, Г. Атанов, К. Крутій, С. Курінна, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Рубінштейн, Б. Теплов).

У старшому дошкільному віці провідною виступає ігрова діяльність, яка стала одним із центральних засобів розв'язання завдань нашого дослідження (Л. Артемова, Р. Буре, Н. Луцан, А. Матусік). Основним засобом формування первинного економічного досвіду було обрано специфічний вид гри – **гра-стратегія**, сутність якої відбивається в таких параметрах: колективне цілепокладання, предметність, комунікативна процесуальність, різновікові відносини, що будуються на відповідальності й взаємозалежності, націленість на досягнення кінцевого результату гри.

Ми визначаємо гру-стратегію як складну багатопланову групову діяльність з чітко визначеною цільовою перспективою, що передбачає спільне планування, проектування дій з подальшим розподілом обов'язків і ролей та покроковою їх реалізацією: ознайомлення із заданою ситуацією; визначення загальної перспективи гри-стратегії; декомпозиція цілей і завдань; спільне складання плану дій, розподіл обов'язків, ролей; обговорення можливих проблемних ситуацій, очікуваних перешкод; безпосередні дії дітей з реалізації

плану в змінних умовах; обговорення результату гри, попередні оцінки дій, аналіз помилок і спільний пошук способів їх виправлення.

Усвідомлення означених теоретичних позицій щодо категоріальних, змістовних та структурних особливостей процесу економічного виховання на основі діяльнісного підходу, зокрема формування первинного економічного досвіду, дало змогу визначити низку педагогічних умов, реалізація яких забезпечувала б позитивну динаміку рівнів сформованості первинного економічного досвіду. До них ми віднесли: забезпечення комплексного підходу до процесу економічного виховання, що передбачає формування елементарних економічних знань, умінь, навичок, особистісних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності; надання пріоритету серед інших засобів формування первинного економічного досвіду ігровій діяльності; поступове впровадження ігор економічної спрямованості: на першому етапі – дидактичних, що сприяють формуванню елементарних економічних понять, на другому – ситуативних, спрямованих на засвоєння найтипівіших способів соціально-економічної поведінки, на третьому – сюжетно-рольових, зокрема ігор-стратегій для збагачення досвіду дій у різноманітних соціально-економічних ситуаціях. Перевірку ефективності педагогічних умов формування первинного економічного досвіду дошкільників було здійснено в процесі експериментальної роботи, матеріали і результати якої представлено в другому розділі дисертації.

У **другому розділі** “Експериментальне дослідження формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності” визначено критеріальний апарат, подано методіку та результати зрізу на констатувальному етапі; розкрито модель реалізації педагогічних умов формування первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку і її поетапну реалізацію; простежено динаміку кількісних та якісних змін у сформованому первинному економічному досвіді, у характері і способах елементарної економічної діяльності та взаємодії з іншими дітьми.

Для оцінки вихідного рівня сформованості первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку було визначено чотири критерії. Перший, *ціннісно-мотиваційний* критерій, охарактеризовано за такими показниками, як: наявність інтересу до економічної сфери життя, домінування соціально-ціннісних мотивів у процесі власної життєдіяльності та взаємодії з іншими людьми; другий, *когнітивно-мовленнєвий* критерій, включав такі показники: наявність елементарних уявлень з економічної сфери життя, адекватне розуміння основних елементарних економічних понять відповідно до віку дитини, наявність мінімальної економічної лексики в активному та пасивному мовленні дітей; третій, *операційний* критерій, включав показники: адекватність поведінки в життєвій ситуації, пов’язаній з економічними стосунками, готовність до варіативних дій у життєвих ситуаціях вибору;

умовою для подальшого їх збагачення. Проведений експеримент дослідження переконав у тому, що формування первинного економічного досвіду є вагомим завданням економічного виховання у структурі економічної соціалізації дітей.

2. Визначено сутнісні, функціональні та структурні ознаки і складові первинного економічного досвіду, а саме: *мотиваційну* (уміння оцінювати соціально-економічну ситуацію, орієнтуватися в економічних процесах, інтерес до економічної сфери життєдіяльності та вміння ставити мету, ураховуючи власні можливості, сформовані знання й уміння), *інформаційну* (економічні уявлення, опановані старшими дошкільниками економічні поняття, знання і розуміння основних законів та економічних процесів тощо), *операційну* (економічні дії, наявність елементарних умінь та навичок, уміння приймати рішення і діяти відповідно до соціально-економічної ситуації, що склалася, готовність до варіативних дій у життєвих ситуаціях економічного вибору) складові. Для набуття первинного економічного досвіду необхідні також морально-економічні особистісні якості та розвинені інтелектуальні здібності.

3. На основі визначених критеріїв первинного економічного досвіду (ціннісно-мотиваційного, когнітивно-мовленнєвого, діяльнісного, психологічного) були охарактеризовані три рівні його сформованості в старших дошкільників: достатній, середній та низький. Достатній рівень виявлено в дітей (19,4% – у першій експериментальній, 33,3% – у другій експериментальній, 6,3% – у третій експериментальній групах), які з інтересом ставилися до економічної сфери життя, із захопленням брали активну участь у різноманітних імпровізованих соціально-економічних ситуаціях; під час спілкування з однолітками доцільно вживали слова економічної спрямованості; відстоювали власну точку зору, але враховували погляди інших дітей; швидко реагували в нестандартній ситуації, приймали адекватне рішення та майже завжди доводили розпочату справу до кінця; під час ігор поступалися власними бажаннями та інтересами заради виконання даної обіцянки чи задля досягнення спільної мети. У дітей, які виявили середній рівень сформованості первинного економічного досвіду (38,7% – у першій експериментальній, 33,4% – у другій експериментальній, 53,1% – у контрольній групах), відмічено наявність нестійкого інтересу до економічної сфери життєдіяльності, який без подальшого зацікавлення та мотивації швидко згасав. Ці діти охоче брали участь у грі, не прагнули лідерства; в ігровій діяльності в основному діяли залежно від ситуації, намагаючись не відходити від стереотипів у поведінці; розуміли значення більшості елементарних економічних понять відповідно до власного віку, але не завжди їх використовували в активному мовленні; проявляли достатньо розвинені для свого віку інтелектуальні здібності; власні бажання та інтереси ставили вище за дося-

первинного економічного досвіду були зафіксовані в дітей першої експериментальної групи (збільшення достатнього рівня на 23%), де реалізовувалась цілісна сукупність умов, порівняно з другою експериментальною (збільшення достатнього рівня на 7%) та контрольною (збільшення на 3%) групами; виявлена тенденція зростання середнього рівня сформованості первинного економічного досвіду в першій (з 2,1 до 2,3 умовних одиниць) і другій (з 2,0 до 2,3 умовних одиниць) експериментальних групах та зниження середнього показника в дітей контрольної групи (з 2,1 до 1,8 умовних одиниць); максимальне зростання показників первинного економічного досвіду ми констатували в дітей першої експериментальної групи за операційним (збільшення дітей, що виявили середній та достатній рівень в сумі на 33%) та когнітивно-мовленсвим (збільшення за достатнім рівнем на 29%) критеріями. Мінімальне зростання показників первинного економічного досвіду було зафіксовано в дітей контрольної групи, особливо за операційним критерієм (збільшення кількості дітей із середнім та достатнім рівнями лише на 1%). На нашу думку, це пов'язано з тим, що педагогічний процес у контрольній групі був спрямований на формування в дітей базових навичок навчально-пізнавальної діяльності. Ця вузька спрямованість обмежувала загальний досвід дошкільників та спричиняла звужування світогляду дітей.

Отримані дані дали підстави стверджувати, що діти першої експериментальної групи випереджають ровесників другої експериментальної та контрольної груп за всіма напрямками аналізу.

Істотна різниця в кількісних показниках сформованості первинного економічного досвіду на користь першої експериментальної групи та збільшення різниці між середніми показниками експериментальних та контрольної груп доводить ефективність педагогічних умов, що системно впроваджувались у навчально-виховний процес першої та частково другої експериментальних груп. Відтак, висунута нами гіпотеза про позитивний вплив означених педагогічних умов на рівень сформованості первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку підтвердилась.

У **висновках** викладено результати дослідження, основні з них такі.

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нові підходи до розв'язання наукової проблеми економічного виховання дітей, що виявляється в доведенні необхідності пріоритетного формування первинного економічного досвіду засобами ігрової діяльності на відміну від традиційного підходу, що полягає в накопиченні дітьми сукупності елементарних економічних знань.

1. Аналіз сучасних науково-педагогічних досліджень дозволив визначити первинний економічний досвід дошкільників як елементарну форму відбиття економічної діяльності, що, з одного боку, є сукупністю отриманих раніше знань про сутність економічних стосунків та понять, сформованих елементарних економічних умінь і навичок, з іншого – виступає необхідною

четвертий, *психологічний* критерій, охарактеризовано за показниками: наявність розвинених особистісних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності оволодіння розумовими операціями: аналіз, синтез, групування, розвиненість особистісних вольових якостей. Для перевірки правильності визначення критеріїв було проведено факторний аналіз. Дві чи більше змінні (показники сформованості досвіду), що виявляли тісний взаємозв'язок, було об'єднано в єдину змінну, яка виступала фактором та повинна була б відповідати гіпотетично визначеним критеріям. Результатами факторного аналізу доведено доцільність визначених критеріїв, оскільки їм відповідали чотири фактори.

Для з'ясування загального рівня сформованості первинного економічного досвіду було проведено кластерний аналіз: оскільки оцінювання критеріїв відбувалося за різними шкалами, ми не могли визначити загальний рівень за допомогою знаходження середньоарифметичного числа. Після кластерного аналізу дітей було розподілено за трьома кластерами відповідно до трьох рівнів: низький рівень було виявлено в 38,8% дітей, середній – у 42,2%, достатній – у 19% дітей.

З урахуванням результатів проведеного зрізу під час формувального етапу експерименту було розроблено і впроваджено модель реалізації педагогічних умов формування первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності на трьох послідовних етапах навчання (див. рис.).

Тематика дидактичних ігор на цьому етапі була такою: “У крамниці”, “Ярмарок”, “Будинок для рибки”, “Зваримо обід”, “Упізнай професію” тощо.

На наступному, діяльнісно-поведінковому етапі, дітей заохочували до застосування різних способів поведінки в певних соціально-економічних ситуаціях. Для цього на спеціальних *заняттях* використовували *завдання* на узагальнення, систематизацію, абстрагування інформації, дії за аналогією, формування понять та *ситуативні ігри*: гра-альтернатива (на знаходження економічного компромісу в конкретній соціально-економічній ситуації), гра активного включення (на правильне розв’язання економічної задачі) та гра-експеримент (на розв’язання задач методом спроб і помилок). Тематику ігор на другому етапі було урізноманітнено та збагачено: “Подарунок на день народження”, “Хто продавець?”, “Правильний вибір”, “Обираємо найкращий товар” тощо.

Метою третього, діяльнісно-творчого етапу, було формування в дітей варіативної поведінки, уміння узгоджувати власні дії з діями всіх членів колективу та будувати спільну стратегію діяльності. Цей етап відзначався творчим характером пізнавальної діяльності: діти співвідносили різні економічні поняття між собою, обирали найбільш доцільні та конкретні стосовно окремої ситуації, вчилися відстоювати власну точку зору і презентувати її, користуючись лексику економічного змісту. Означена робота проводилась під час тематичних *занять* та *рольових ігор* економічної спрямованості. Було проведено ігри-презентації (презентація власного, групового чи колективного проекту з виконанням різних соціально-економічних ролей та з розкриттям економічних відносин і процесів): „Супермаркет”, „Ринок”, „Банк”, „Страхове агентство”, „Рекламне агентство” тощо, театралізації з економічної тематики (виконання різних соціально-економічних ролей у змінних умовах): „Модельне агентство”, „Салон краси” тощо, ігри-змагання (визначення найкращого виконавця соціально-економічних ролей): „Кафе”, „Ветеринарна клініка” тощо, ігри-стратегії за тематикою: „Відвідування крамниці”, „Мандрівка на потязі”, „Купівля квитка для проїзду трамваем”, „Відвідування кафе” тощо.

Ефективність педагогічних умов поетапного формування первинного економічного досвіду визначалася шляхом проведення зрізу на контрольному етапі за такими напрямками: порівняння динаміки розвитку первинного економічного досвіду за всіма його критеріями в контрольній та експериментальних групах, за якими відбулося максимальне та мінімальне зростання; визначення різниці в розвитку середніх показників сформованості первинного економічного досвіду експериментальних та контрольної груп; обробка даних за допомогою методів математичної статистики для доведення достовірності дослідження. Результати зрізу контрольного етапу виявились такими: найістотніші позитивні зміни за загальним рівнем сформованості

Рис. Модель реалізації педагогічних умов формування первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку

Для проведення формувального етапу експерименту було застосовано одну контрольну та дві експериментальні групи з метою доведення необхідності цілісної сукупності умов. У першій експериментальній групі було впроваджено всю сукупність педагогічних умов, а в другій – педагогічний процес відбувався на традиційних засадах, за виключенням його насиченості іграми економічної спрямованості. Навчально-виховний процес у контрольній групі відбувався без змін.

Перший, орієнтовно-адаптивний етап, передбачав ознайомлення дітей з економічною сферою життєдіяльності, формування в них уявлень про елементарні економічні поняття та розвиток інтересу до економічних процесів. Засобами реалізації завдань були *заняття*, *дидактичні ігри* і *завдання*, пов’язані з різноманітними видами діяльності старших дошкільників: із комунікативно-мовленнєвою (робота над загадками, прислів’ями, приказками, оповіданнями, бесіда за сюжетними малюнками, доповнення відповіді, створення власних оповідань, складання запитань тощо), пізнавальною (досліди, спостереження), трудовою (виконання елементарних обов’язків із самообслуговування), предметно-практичною (ознайомлення з предметами праці та способами їх застосування), художньою (зображувальна, художньо-мовленнєва, музична, театралізовано-ігрова діяльність).